

ОСОБЛИВОСТІ СЕНСОРНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

PECULIARITIES OF SENSORY EDUCATION OF YOUNG CHILDREN IN THE CONDITIONS OF WAR IN UKRAINE

Статтю присвячено визначенню особливостей сенсорного виховання дітей раннього віку в умовах війни в Україні. Висвітлено наслідки травматичного впливу війни на психіку дітей, а негативний досвід дитини раннього віку в умовах війни може призвести до виникнення різноманітних соціально-психологічних проблем. Актуалізовано поняття «ранній вік» (діти від народження до трьох років), «сенсорне виховання», «сенсорні еталони». Проаналізовано наукові доробки з проблеми сенсорного виховання дітей раннього віку. Розкрито зміст і завдання сенсорного виховання дітей раннього віку у передеталонному періоді та на початку періоду предметних еталонів (третій рік життя) згідно з нормативними документами і доробками науковців. З метою визначення особливостей сенсорного виховання дітей раннього віку в умовах війни в Україні проведено дослідження, що містило діагностику сенсорного розвитку дітей раннього віку, які відвідують заклади дошкільної освіти за дистанційною та очною формами навчання в Україні та дітей, що перебувають за кордоном країни, не мають фахової педагогічної допомоги у іншомовному середовищі й анкетування батьків. За результатами діагностики встановлено, що кількість дітей з високим та достатнім рівнями сенсорного розвитку досить низька у трьох експериментальних групах; діти, які навчаються за очною формою, навіть в умовах війни, мають кращі результати, ніж ті, що навчаються за дистанційною формою. Діти, що знаходяться за межами України, без достатньої фахової педагогічної допомоги мають низькі показники. З'ясовано, як батьки оцінюють сенсорний розвиток своїх дітей, у який спосіб відбувається сенсорне виховання в умовах війни, з якими труднощами стикаються під час цього процесу. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури та результатів дослідження авторами визначено низку особливостей сенсорного виховання дітей раннього віку в умовах війни в Україні.

Ключові слова: діти раннього віку, особливості сенсорного виховання, сенсорне виховання, сенсорний досвід, сенсорний

розвиток, соціально-психологічні проблеми, травматизація психіки, умови війни.

The article is devoted to determining the peculiarities of sensory education of young children in the conditions of war in Ukraine. The consequences of the traumatic impact of war on the psyche of children are highlighted, and the negative experience of a young child in war can lead to various social and psychological problems. The concepts of «early age» (children from birth to three years), «sensory education», «sensory standards» are updated. The scientific works on the problem of sensory education of young children are analysed. The content and tasks of sensory education of young children in the pre-standard period and at the beginning of the period of subject standards (the third year of life) in accordance with regulatory documents and the works of scientists are revealed. In order to determine the peculiarities of sensory education of young children in the conditions of war in Ukraine, a study was conducted, which included diagnostics of the sensory development of young children attending preschool education institutions in distance and full-time forms of education in Ukraine and children abroad who do not have professional pedagogical assistance in a foreign language environment and a questionnaire of parents. The diagnostic results showed that the number of children with high and sufficient levels of sensory development is quite low in the three experimental groups; children studying full-time, even in the context of war, have better results than those studying remotely. Children who are outside Ukraine without sufficient professional pedagogical assistance have poor results. The article finds out how parents assess the sensory development of their children, how sensory education is carried out in the conditions of war, and what difficulties they face during this process. Based on the analysis of psychological and pedagogical literature and the results of the study, the authors identify a number of features of sensory education of young children in the conditions of war in Ukraine.

Key words: young children, peculiarities of sensory education, sensory education, sensory experience, sensory development, socio-psychological problems, traumatisaion of the psyche, war conditions.

УДК [159.93:373.2](477)«364»
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/62.1.16>

Турубарова А.В.,

канд. психол. наук, доцентка,
завідувачка кафедри спеціальної освіти
та психології

Педагогічного фахового коледжу
Комунального закладу вищої освіти
«Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради

Горшкова Г.В.,

докт. філос., доцентка,
ст. викладачка кафедри спеціальної
освіти та психології

Педагогічного фахового коледжу
Комунального закладу вищої освіти
«Хортицька національна
навчально-реабілітаційна академія»
Запорізької обласної ради

Постановка проблеми у загальному вигляді. Повномасштабне вторгнення агресора в Україну, а також пандемія Covid-19, що передувала цьому, вплинули на роботу системи освіти, зокрема, дошкільної, та якість надання освітніх послуг. Через повітряні тривоги, що сповіщають про ракетну небезпеку для всієї країни чи окремого регіону, загрозу артилерійських обстрілів для прифронтових міст та селищ, повне їх руйнування, відбулось або закриття закладів дошкільної освіти, або суттєве обмеження їх роботи та перехід на дистанційну форму навчання.

Фахівцям-педагогам довелось швидко адаптуватись до нових умов професійної діяльності для відтворення освітнього процесу в умовах воєнного стану. Війна змінила звичне мирне життя кожного українця та умови праці освітян, адже не можна позбавляти дітей можливості здобувати освіту. Сенсорне виховання сучасних дітей раннього віку припало саме на такий тяжкий період у житті країни та кожної родини. Значення виховання неможливо переоцінити, адже воно формує у дитини впевненість у собі, дає відчуття безпеки, вміння поважати, любити, долати перешкоди, ухвалювати

рішення та нести відповідальність за свої вчинки. Діти вчатьсЯ долати труднощі поряд із батьками, які їх люблять.

Важливість сенсорного виховання полягає у тому, що на основі сенсорного досвіду дитини розвивається її загальний розумовий розвиток. В умовах війни сенсорний досвід дитини переважно обмежений або порушений, що може призвести до порушення мовлення, психічного розвитку та виникнення ряду соціально-психологічних та особистісних проблем тощо.

Отже, актуальною постає проблема визначення особливостей сенсорного виховання дітей раннього віку в умовах війни в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема сенсорного виховання дітей в умовах війни, особливо дітей раннього віку, майже не висвітлено у наукових доробках на теперішній час та потребує ґрунтовного дослідження науковцями. Вивчення проблеми сенсорного виховання і розвитку висвітлено ще у доробках науковців античного світу: Аристотеля, Квінтіліана, Лукреція, Платона та ін. Актуальними і по теперішній час залишаються наукові праці Я. Каменського, П. Ломброзо, Ж-Ж. Руссо, Й. Песталоцці, К. Ушинського, Ф. Фребеля та ін. Засновниками сучасних поглядів на сенсорне виховання та сенсорний розвиток дітей можна визначити Л. Венгера, Ж. Декролі, О. Запорожця, М. Монтессорі, С. Русову, Н. Сакуліну, Є. Тихеєву, О. Усову, М. Щелованову та ін. Проблему сенсорного виховання і розвитку дітей раннього віку висвітлено у доробках сучасних науковців: В. Ачкасової, А. Богуш, О. Дроботій, А. Кошель, В. Кошель, М. Кривоніс, І. Петрової, Т. Поніманської, О. Свйотник, С. Трикоз, О. Тарасової та ін.

В. Кошель вважає, що сенсорне виховання – це педагогічний вплив, що спрямований на розвиток і вдосконалення сприйняття та органів чуттів [8]. Т. Андреєва визначає сенсорне виховання як фундамент всебічного розвитку дитини, яке спрямовано на розвиток її відчуттів та сприйняття [2]. Сенсорне виховання, на думку С. Трикоз, – це важлива ланка в розвитку пізнавальної діяльності дитини. Саме сенсорне виховання ґрунтується на розвитку сприйняття, відчуттів та уявлень про об'єкти й явища оточуючого світу [16]. Ряд авторів (А. Богуш, О. Дроботій, М. Лісіна, А. Кошель, М. Кривоніс, І. Петрова, Т. Поніманська) в своїх роботах зазначають, що сенсорне виховання – це цілеспрямований педагогічний процес, за допомогою якого розвиваються відчуття і сприймання, формується уявлення про навколишній світ, формується та накопичується сенсорний досвід дитини.

В психолого-педагогічній літературі поняття «сенсорний розвиток» і «сенсорне виховання» розмежовуються, хоч і вивчаються паралельно. Т. Романенко, М. Кривоніс, О. Дроботій визначили,

що сенсорний розвиток – це розвиток сприймання та відчуттів на основі яких формуються уявлення про колір, смак, форму, запах, величину та всі інші властивості об'єктів [8; 14]. В. Кошель схиляється до думки, що важливим аспектом розвитку дитини є сенсорний розвиток [8]. Н. Соколова, розглядаючи сенсорний розвиток, визначила, що це оволодіння дитиною певних властивостей і якостей об'єктів, які були створені людством у ході соціального розвитку [15]. О. Дроботій, В. Кошель, В. Ачкасова та М. Кривоніс розглядають сенсорне виховання і сенсорний розвиток як фундамент подальшого гармонійного розвитку дитини, а також формування й закріплення її сенсорного досвіду для вільного орієнтування в навколишньому світі [6, 8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Навчання і виховання дітей дошкільного віку в умовах війни постає актуальним проблемою перед суспільством, педагогами, батьками. Сенсорне виховання дітей, особливо тих, чиє раннє дитинство припало на період війни, є фундаментом для всього подальшого розвитку людини. Визначення особливостей сенсорного виховання дітей раннього віку в умовах війни в Україні та відсутність ґрунтовних наукових доробок із зазначеного напрямку зумовили необхідність організації дослідницької діяльності.

Мета статті – визначити особливості сенсорного виховання дітей раннього віку в умовах війни в Україні.

Виклад основного матеріалу. Серед чинників, які впливають на емоційні порушення дітей та викликають труднощі у їх вихованні в умовах війни в Україні є вимушене переселення, міграція, втрата житла, сепарація з членами родини, смерть близької людини, загроза смерті, жах насильства тощо. Комплексне аналітичне дослідження «Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи», яке було проведено у 2023 році (за матеріалами незалежного аналітичного центру Cedos) показало, що 85% опитаних батьків вважають, що прогалини в знаннях і навичках, які діти мають у результаті пандемії та повномасштабного вторгнення, вплинуть на їх освіту та майбутнє. 61% батьків вважають, що їхні діти мають симптоми стресу, такі як безсоння, тривога, проблеми з концентрацією уваги, зі спілкуванням з підлітками та вчителями [7, с. 5].

Дані опитування «Як війна змінила життя українських дітей», проведеного Gradus Research серед осіб 18–64 років, які мають дітей до 18 років показали, що 75% батьків говорить, що їхні діти демонструють ті чи інші симптоми травматизації психіки. Найрозповсюдженішим симптомом є «емоційні гойдалки», коли настрій швидко і без зовнішніх причин коливається від дуже гарного до надзвичайного поганого і навпаки. Також, за

даними, кожна п'ята дитина має порушення сну, кожна десята – зменшення бажання спілкуватися, нічні кошмари та погіршення пам'яті [18]. Узагальнені дані представлені на рис. 1.

Отже, негативний досвід дитини раннього віку в умовах війни може призвести до виникнення різноманітних соціально-психологічних проблем:

- прояви агресії та самоагресії;
- наявність нав'язливих спогадів та епізодів;
- відчуття втрати контролю над собою та ситуацією довкола;
- відчуття постійної небезпеки та відсутність довіри до світу;
- приступи гніву, дратівливості, стурбованості;
- труднощі з концентрацією уваги тощо.
- байдужість, відсторонення від родини та друзів;
- обмеженість в ігровій діяльності тощо.

Для мінімізації негативного впливу чинників, що зазначені вище, на подальший соціально-психічний розвиток дитини раннього віку важливим завданням педагога є цілеспрямований розвиток її сенсорної сфери.

Узагальнюючи різні періодизації розвитку особистості й психіки дитини [4, 8, 11], маємо зазначити, що ранній вік – це діти віком 1–3 роки. Сенсорне виховання має особливе значення для дітей зазначеної вікової категорії, тому що саме через нього відбувається всебічний розвиток дитини і починають залучатися всі його аспекти: фізичні, розумові, психічні, мовленнєві та фізіологічні. У період раннього віку починається активне

накопичення сенсорного досвіду дитини, формування та вдосконалення сприймання, відчуттів, включення сенсорно-моторних дій та розвиток наочно-дійового мислення. Дитина побачивши предмет проявляє до нього зацікавленість і тягнеться рукою, щоб спробувати його в дії, саме так відбувається розуміння, що всі оточуючі об'єкти навколо мають відмінності і свої властивості, тобто «погляд – інтерес – взаємодія». Проте, таке самостійне засвоєння частіше є поверхневим, не до кінця зрозумілим дитині, тому саме в цей момент дорослий може допомогти дитині дізнатися більше про властивості предмету та закріпити це в сенсорному досвіді.

У педагогічній літературі ранній вік називають «золотою порою» сенсорного виховання. Саме в цьому віці дитина оволодіває важливими навичками: прямоходіння (надає можливість вільно пересуватись, набувати самостійності та розширювати світогляд); розвиток предметної діяльності (сприяє накопиченню сенсорного досвіду через взаємодію з оточуючими предметами, що забезпечить вільне орієнтування в навколишньому світі); оволодіння мовленням (виступає засобом спілкування для отримання і передачі інформації) [5, 6, 9].

Нормативним документом, що забезпечує освітній процес в закладах дошкільної освіти, виступає Базовий компонент дошкільної освіти, зміст якого повинен знати кожен педагог. Виконання вимог зазначених у цьому документі означає забезпечення умов, за яких кожна дитина ростиме щасливою та стане успішною.

СТАН ЗДОРОВ'Я: ОСОБЛИВІ СИМПТОМИ

Рис. 1. Особливі симптоми травматизації психіки дітей після початку повномасштабної війни. Скриншот з вебсайту «Gradus Research Company»

Формування сенсорно-пізнавальної компетентності у дитини у Базовому компоненті дошкільної освіти віднесено до ключових компетентностей, а вимоги висвітлено у освітньому напрямі «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі» [3]. На основі вимог Базового компоненту розроблено декілька програм для дітей раннього віку: «Освіта і піклування/Education & Care», «Українське дошкілля», «Я у світі», «Дитина» [13]. Кожна з програм містить окремий розділ, що присвячено сенсорному розвитку та вихованню дітей раннього віку. У зазначених вище освітніх програмах детально прописано, які знання, вміння і навички треба формувати у дітей цієї вікової категорії.

Аналіз програм дозволив виокремити два етапи в проведенні занять з сенсорного виховання та розвитку з дітьми раннього віку:

– I етап: створення спеціального навколишнього середовища, де на основі слухових, зорових, чуттєвих та нюхових подразників будуть формуватися та в повному обсязі збагачуватися сенсорні уявлення;

– II етап: проведення занять з розширення сенсорного досвіду дитини, з використанням різноманітних дидактичних вправ та ігор, зі спеціальними посібниками та предметами (дидактичні столики, вкладки, втулки, решітки тощо).

О. Тюріна зазначає, що дитина у 3 роки має оволодіти наступними практичними здобутками: вміти групувати предмети за формою, величиною, кольором (обираючи з 4-х варіантів); співвідносити різноманітні предмети за формою, величиною, кольором, фактурою (обираючи з 4-х варіантів); впізнавати у розмаїтті кольорових плям явища або предмети, що мають характерну ознаку за кольором (трава, сніг); впізнавати у плямах різної величини кішку і кошеня, ведмедя і ведмежа; визначати різноманітні предмети за їх характерними сенсорними ознаками (море, ліс, сонце, вогонь); активно використовувати слова-предмети – назви для позначення форми (м'яч, цеглина, куля, помідор); активно використовувати слова-ознаки – назви для позначення кольору (апелсин, трава, огірок, сонечко) [17].

За Т. Поніманською, до головних завдань сенсорного виховання належать: «формування у дітей системи перцептивних (обстежувальних) дій; формування системи сенсорних еталонів; розвиток умінь самостійно використовувати сенсорні еталони у власній діяльності» [11]. Сенсорне виховання дітей дошкільного віку містить два етапи: підготовчий (перші три роки життя) та систематичне засвоєння дитиною сенсорної культури (від трьох років життя).

Зміст сенсорного виховання у перший рік життя полягає в накопиченні дитиною різноманітних зовнішніх вражень. Наступає період розвитку хапального руху у дитини. В цей момент дорослий

повинен допомогти їй зрозуміти чіткі уявлення про розмір оточуючих предметів і місцезнаходження: якщо предмет великий, то дитина береться двома руками, якщо маленький – то одною; якщо предмет близько, то дитина висовує руку і береться за нього, якщо далеко, то треба підповзти/підійти до нього, або покликати дорослого, щоб той приніс). Протягом третього року життя дитину треба ознайомити з властивостями об'єктів (колір, форма, розмір), вчити встановлювати їх відмінність і схожість та взаємодіяти з ними. Дитина в 3 роки вже повинна знати, що ці властивості є постійними ознаками об'єктів і зрозуміти як правильно користуватися і взаємодіяти з цими предметами. На другому етапі зміст сенсорного виховання містить у собі ознайомлення із сенсорними еталонами, формування уявлень про той чи інший предмет та прийомами їх використання.

За визначенням Ю. Александрова, сенсорні еталони – це вироблені людством уявлення, загальноприйняті зразки тих чи інших властивостей і відношень предметів (колір, форма, розмір, час) [1]. Починаючи з 3-х років, основне місце в сенсорному вихованні дітей займає ознайомлення їх із загальноприйнятими сенсорними еталонами і способами їх використання. У науково-психологічній літературі виокремлено основні періоди засвоєння сенсорних еталонів: передеталонний період (від народження до початку третього року життя), період предметних еталонів (до п'яти років), набуття якостями предметів еталонного значення (від п'яти років і далі).

Для нашого дослідження важливим є розглянути передеталонний період та початок періоду предметних еталонів (третій рік життя), коли дитину вчать виділяти певні ознаки, важливі для практичного використання предмета. Для цього застосовують наступні сенсорні еталони: еталони форми – геометричні фігури (коло, трикутник, квадрат тощо); еталони величини – умовна міра, що має порівняльний характер між об'єктами (великий-маленький); еталони кольору – хроматичні (забарвлені) та ахроматичні (білий, чорний). Трирічна дитина повинна самостійно знаходити собі заняття та під час діяльності, утримувати увагу протягом 3-5 хв; знати шість основних кольорів спектру: червоний, помаранчевий, жовтий, зелений, синій, і фіолетовий (на цей вік блакитний колір слід виключити при вивченні, адже діти погано відрізняють і плутають з синім), ознайомитись з білим і чорним кольором; знати форми (коло, квадрат, прямокутник і овал); орієнтуватися в простих величинах, як великий-маленький. Дитина має зрозуміти і засвоїти, що форма, величина та колір це постійні ознаки об'єктів. Досліджуючи предмет, дитина виділяє для себе одну яскраву ознаку, спираючись на неї проводить оцінку цього об'єкта. Зазвичай це відбувається за допомогою

практичної діяльності: досліджує кольори під час малювання, форму і величину – конструювання, а ліплення стає провідником від чуттєвого досвіду й тактильного обстеження до словесної характеристики предмета, формування понять, розвитку пізнавальної сфери та мовлення.

Передеталонний період та початок періоду предметних еталонів (третій рік життя) стає фундаментом в засвоєнні уявлень про властивості і якості предметів. В цей період будуються перші сходинки для подальшого засвоєння еталонів. Засвоєння сенсорних еталонів це складний процес для дитини, який триває роками, тому потребує постійної стимуляції, мотивації й роз'яснення дорослим під час занять з сенсорного розвитку. Сенсорне виховання дітей раннього віку виступає підґрунтям для подальшого засвоєння сенсорних еталонів та засобів їх використання під час остаточного засвоєння предметних еталонів та набуття якостями предметів еталонного значення. Фундаментом формування і засвоєння уявлень про сенсорні еталони у дітей раннього віку стає дидактична гра.

В передеталонному періоді та на початку періоду предметних еталонів діти починають вчитись добирати предмети за зразком та розуміти, що існують предмети з однаковими властивостями. Маємо зазначити, що важливим є те, що діти спочатку опановують вмінням добирати об'єкти за формою, потім величиною і тільки в кінці за кольором. З народження діти з нормотиповим розвитком можуть відрізнити усі кольори спектру і їх відтінки, проте засвоєння колірної характеристики об'єктів навколишнього середовища в практичній діяльності є складним процесом для малюків, адже колір неможливо відчутти тактильно, його можна сприймати тільки зором.

Подалі на заняттях починають навчати дітей образотворчому мистецтву, трудовому вихованню, елементарному конструюванню, музичному вихованню, всьому що потрібно в повсякденній діяльності. Зазвичай заняття для дітей раннього віку з сенсорного виховання та розвитку проводяться 2 рази на тиждень.

Отже, ранній вік – найважливіший період у житті дитини, від якого залежить подальший розумовий, психічний, мовленнєвий розвиток людини, що базується на сенсорному досвіді, який отримано у віці до трьох років. Період раннього віку дітей, що народженні у 2020–2023, припадає на війну в Україні, супроводжується підвищеною травматизацією психіки та негативним досвідом і може призвести до виникнення різноманітних соціально-психологічних проблем.

З метою визначення особливостей сенсорного виховання дітей раннього віку в умовах війни в Україні, нами було проведено дослідження, яке містило діагностику сенсорного розвитку дітей раннього віку та анкетування батьків. У закладах

дошкільної освіти м. Запоріжжя було досліджено 20 дітей (дистанційна форма навчання), м. Львів – 20 дітей (очна форма навчання), а також 20 дітей, що знаходяться поза межами країни в іншомовному середовищі та не відвідують заклади освіти. Для дослідження стану сенсорного розвитку дітей раннього віку використано методики діагностики пізнавального розвитку дітей Р. Павелків, О. Цигипало «Різнокольорова квіточка», «Назви і знайди таку саму фігуру», «Склади піраміду» [10]. Вибір методик діагностики зумовлений тим, що сенсорний, пізнавальний і мовленнєвий розвиток між собою тісно взаємопов'язані, тому що ґрунтуються на основі сенсорного досвіду.

За результатами діагностики у м. Запоріжжя 5% дітей показали високий рівень, 5% – достатній рівень, 30% – середній рівень, 50% – низький рівень та 10% – дуже низький рівень сенсорного розвитку; у м. Львів – 10% дітей мають високий рівень, 15% – достатній рівень, 35% – середній рівень, 35% – низький рівень, 5% – дуже низький рівень сенсорного розвитку; у дітей, що знаходяться поза межами країни, високого рівня не виявлено, достатній рівень мають 5% дітей, 20% – середній рівень, 35% – низький рівень, 40% – дуже низький рівень сенсорного розвитку.

Отже, кількість дітей з високим та достатнім рівнями сенсорного розвитку досить низька у трьох експериментальних групах; діти, які навчаються за очною формою (м. Львів), навіть в умовах війни, мають кращі результати, ніж ті, що навчаються за дистанційною формою (м. Запоріжжя). Діти, що знаходяться за межами України, в іншомовному середовищі без достатньої фахової педагогічної допомоги мають низькі показники.

Розроблена нами анкета містила 20 питань для батьків дітей, що приймали участь у дослідженні. Метою анкетування було з'ясувати як батьки оцінюють сенсорний розвиток своєї дитини, у який спосіб відбувається сенсорне виховання в умовах війни, з якими труднощами стикаються під час цього процесу. Маємо визнати, що оцінка батьками сенсорного розвитку своїх дітей у більшості відповідей необ'єктивна: у 50% батьків – завищена, у 25% – занижена.

Аналіз результатів діагностики дітей та анкетування батьків дозволив визначити наступні особливості сенсорного виховання дітей раннього віку в умовах війни в Україні.

1. Провідна активна роль батьків у сенсорному вихованні дітей раннього віку. Без участі батьків проведення занять з сенсорного розвитку стає неможливим: потрібна безпосередня їх участь у підготовці та проведенні занять (своєчасне підключення до онлайн-заняття, підготовка потрібного матеріалу, контроль за виконанням завдання тощо). Для цього педагогам потрібно ознайомити батьків з вимогами Базового компонента та освітньої програми, за

якою працює заклад дошкільної освіти. Головною задачею батьків в сенсорному вихованні є не зробити все за дитину, а підштовхнути її до самостійного пізнання і отримання сенсорних знань, вмій та уявлень для подальшого вільного орієнтування в навколишньому світі.

2. Невизначеність дорослими свого майбутнього та своєї дитини. Невизначеність майбутнього може проявлятися у неможливості чітко планувати своє життя на майбутнє, бути впевненим у постійному місці проживання сім'ї та навчання дитини, чітко не бачити реальні перспективи сімейного життя та праці, матеріальної стабільності тощо. Під час війни горизонт планування майбутнього людини значно обмежується, оскільки соціальні ситуації швидко змінюються, з'являється більше чинників, які не залежать від її волі. Невизначеність майбутнього може викликати у батьків занепокоєння, тривожність, відчуття безсилля та навіть втрати здатності до нормального функціонування у повсякденному житті. Ці негативні емоційні стани батьків можуть негативно впливати на сенсорний розвиток дітей раннього віку.

3. Довготривалий стрес у батьків та самих дітей, що впливає на сенсорний розвиток дітей раннього віку. Стрес безпосередньо пов'язаний з воєнними діями, зміною місця проживання або проживання на території країни з різним ступенем небезпеки (особливо прифронтові області), унеможливленням відвідувати заклад дошкільної освіти на території України або за кордоном; іншими культурними і освітніми традиціями, якщо дитина вимушено мешкає за межами України.

4. Батьки (у своїй більшості) не педагоги за фахом. Їм дуже складно виконувати таку роль у житті своєї дитини, особливо, якщо дитина потребує спеціальної педагогічної допомоги. Звідси витікає наступна проблема – зменшення кількості фахівців у великих містах у зв'язку з їх виїздом за кордон. В невеликих містах та селах або за кордоном для українських дітей взагалі відсутність кваліфікованої допомоги дітям з особливими освітніми потребами. За таких умов батьки дитини раннього віку, по-перше, можуть не знати, що дитина має порушення розвитку; по-друге – не уявляють до якого фахівця можна звернутись; по-третє – не знають де його знайти (особливо, якщо сім'я мешкає в іншій країні, або невеликому місті чи селі в Україні); по-четверте – як навчати, виховувати та розвивати таку дитину. При цьому спливає такий важливий віковий період – раннє дитинство, коли можна корегувати психічний і соціальний розвиток дитини, розвивати її чуттєвий досвід. Ці складні життєві обставини сім'ї в умовах війни можуть бути причиною виникнення у батьків апатії, відчуття втрати контролю, небажання вирішувати сімейні проблеми, відчуття безвиході й безнадії тощо.

5. Неконтрольоване дорослими використання дітьми раннього віку гаджетів. Тривале перебування дітей біля екрану телевізора, комп'ютера, планшета, телефона, а також неконтрольований батьками зміст цієї інформації негативно впливає на несформовану психіку та здоров'я в цілому дитини раннього віку. Адаже для раннього віку характерна недостатня витривалість та швидка виснаженість нервової системи, діти мають нестійкий емоційний стан. На жаль, досить часто виникають ситуації при яких дорослі вмикають гаджет дитині задля того, щоб вона їм не заважала, чи щоб поїла, привчаючи тим самим до неконтрольованого користування, нівелюючи її сенсорний досвід.

6. Добір іграшок з урахуванням чинних вимог. Іграшки дітей раннього віку повинні відповідати вимогам Примірного переліку ігрового та навчально-дидактичного обладнання для закладів дошкільної освіти [12]. Також на основі аналізу психолого-педагогічної літератури можна виокремити такі особливості ігрової діяльності та іграшок для дітей раннього віку: іграшки повинні бути яскравими, кольоровими, великого розміру, з чіткими формами. Дорослий має керувати процесом ігрової і пізнавальної діяльності, впливати на неї і допомагати дитині отримувати й накопичувати уявлення про явища навколишнього світу, щоб дитина краще засвоїла знання і отримала не поверхневий, а усвідомлений сенсорний досвід.

7. Наявність кваліфікованого персоналу закладу дошкільної освіти. Зменшення кількості кваліфікованих спеціалістів у закладах дошкільної освіти країни у зв'язку з їх виїздом за кордон, які там часто не мають можливості влаштуватись на роботу за професією. У тих небагатьох центрах розвитку, що вдається організувати за кордоном – працюють переважно українські волонтери (часто без педагогічної освіти).

8. Впровадження в роботу закладів освіти дистанційної форми навчання. Для дітей раннього віку в умовах війни в процесі сенсорного виховання вирішальною є роль батьків і рідних, на яких припадає основне навантаження. Окреме місце відводиться педагогу (за умови, що дитина очно або дистанційно відвідує заклад дошкільної освіти), який завдає єдиний для всіх батьків і дітей групи закладу освіти вектор навчання відповідно до вимог освітніх програм.

Педагогам досить складно виконувати вимоги Базового компонента та освітніх програм щодо навчання та розвитку дітей раннього віку з огляду на вік цих дітей, але за можливості проводяться заняття у дистанційній формі з використанням програми Zoom, Google-додаків тощо. Заклади дошкільної освіти України створили Youtube-канали, Telegram-канали, Viber-спільноти для розміщення записів занять кваліфікованих спеціалістів, їх спілкування з батьками тощо. Дітям досить важко утримувати

увагу протягом заняття, сприймати матеріал через екран гаджета та засвоювати його.

9. Неможливість дитини перебувати у групі з однолітками в закладі дошкільної освіти. Спілкуючись один з одним в реальній взаємодії, діти раннього віку пізнають самих себе, порівнюючи себе з однолітками, при сприйнятті зображень людей тощо. Міжособистісна взаємодія викликає у дітей яскраві позитивні емоції і прагнення знову пережити стан спільності з іншою дитиною. Спілкування з однолітками створює умови для самовираження дитини, формує у неї ініціативність, вміння чітко формулювати свої наміри і планувати спільну ігрову діяльність. Значне звуження кола спілкування з однолітками, вимушене постійне перебування в родині під доглядом батьків призводить до порушення соціалізації та сенсорного розвитку дитини раннього віку.

Таким чином, сенсорне виховання дітей раннього віку в умовах війни в Україні – це складний і довготривалий процес, що має низку особливостей. Основне навантаження під час цього процесу полягає на батьків дітей. Педагогам потрібно опанувати низку цифрових інструментів для проведення занять у дистанційній формі, ретельно готуватись до занять та вдосконалювати традиційні методи та прийоми під час їх проведення. Результати діагностики засвідчили, що більша частина дітей раннього віку має низький і дуже низький рівень сенсорного розвитку. Своєчасне та цілеспрямоване сенсорне виховання дітей раннього віку – головна умова пізнавального розвитку, швидкого і правильного орієнтування в нескінченно мінливому оточенні, емоційної чуйності, запобігання порушенню мовленнєвого та пізнавального розвитку дитини.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Александров Ю. В. Психологія розвитку. URL : https://pidru4niki.com/77705/psihologiya/sensorniy_rozvitok (дата звернення : 01.08.2023).
2. Андреева Т. Т. Сенсорне виховання дітей засобами природи у педагогічній системі Софії Русової. *Наукові записки. Серія «Психолого-педагогічні науки»*. Ніжин : Вид-во НДУ імені Миколи Гоголя, 2011. № 8. С. 95–98.
3. Базовий компонент дошкільної освіти: нова редакція. URL : <https://ezavdnz.mcfir.ua/book?bid=37876> (дата звернення : 18.07.2023).
4. Білецька Н. Методика виховання Монтесорі. Основи. *Видавництво Старого лева* : вебсайт. URL : <https://starylev.com.ua/club/article/metodykavyhovannya-montessori-osnovy> (дата звернення : 19.07.2023).
5. Дичківська І. М., Поніманська Т. І. М. Монтесорі : теорія і технологія: посібник. Київ : Слово, 2009. 304 с.
6. Дроботій О. Л., Кривоніс М. Л. Сенсорний розвиток дошкільнят. Ранній вік : посібник. Харків : Ранок, 2021. 192 с.
7. Кірієнко У. Інформаційно-аналітичні матеріали: дослідження змін в освітньому просторі України в умовах війни (соціологічний вимір). Київ, 2023. 14 с.
8. Кошель В. М. Сенсорне виховання дітей раннього віку : навчально-методичний посібник Чернігів : ФОРМ Баликіна О. В., 2019. 160 с.
9. Кривоніс М. Л., Дроботій О. Л., Ачкасова В. М. Сенсорний розвиток дошкільнят: посібник. Харків : Ранок, 2012. 240 с.
10. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Психодіагностичний інструментарій в умовах дошкільного закладу : навчальний посібник. URL : <https://docplayer.net/73345359-Psihodiagnostichniy-instrumentariy-psihodiagnostichniy-instrumentariy-v-umovah-doshkilnogo-zakladu-zakladu-r-v-pavelkiv-o-p.html> (дата звернення : 12.08.2023).
11. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка. URL : <https://studfile.net/preview/5721447/> (дата звернення : 01.08.2023).
12. Про затвердження Примірного переліку ігрового та навчально-дидактичного обладнання для закладів дошкільної освіти : Наказ МОН України від 19.12.2017 р. № 1633. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/perelik-igrovogo-ta-navchalno-didaktichnogo-obladnannya> (дата звернення : 15.08.2023).
13. Програми розвитку дітей. *Міністерство освіти і науки України* : вебсайт. URL : <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvita/programi-rozvitku-ditej> (дата звернення : 12.08.2023).
14. Романенко І. С. Формування сенсорно-пізнавальної активності дітей раннього віку за допомогою дидактичних ігор та вправ за системою Монтесорі : посібник. Кролевець, 2019. 46 с.
15. Соколова Н. С. Сенсорний розвиток, як важлива складова формування особистості дитини. *На урок* : вебсайт. URL : <https://naurok.com.ua/sensorniy-rozvitok-yak-vazhliva-skladova-formuvannya-osobistosti-ditini-204818.html> (дата звернення : 01.08.2023).
16. Трикоз С. В. Застосування сенсорних ігор та вправ у навчанні дітей з порушеннями інтелектуального розвитку». *Освіта осіб з особливими потребами: виклики сьогодення*: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 21 червня 2020 р.). Київ : «Наша друкарня», 2020. С. 250–264.
17. Тюріна О. В. Папка з діагностичними методами для дітей дошкільного віку. На урок : вебсайт. URL : <https://naurok.com.ua/papka-z-diagnostichnimi-metodikami-dlya-ditey-doshkilnogo-viku-217939.html> (дата звернення : 04.08.2023).
18. Як війна змінила життя українських дітей. *Gradus Research Company* : вебсайт. URL: <https://gradus.app/kk/open-reports/iak-zminilosia-zhittia-ukrayinskikh-ditej-pid-chas-viini/> (дата звернення : 13.08.2023).